

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94 (5):903'15:327

Володимир Кузовков

ДИПЛОМАТІЯ СХІДНОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ КІНЦЯ IV – ПОЧАТКУ VI ст. У ПРАЦЯХ РАННІХ ВІЗАНТІЙСЬКИХ ІСТОРИКІВ

Візантійська дипломатія протягом тривалого часу за своїми методами та майстерністю вважалась зразковою у середньовічній Європі. Вона спиралась на тривалу традицію Римської імперії, яка протягом багатьох сторіч була змушена протистояти войовничим сусідам. Ворогами Риму виступали, як варварські племена Європи, так і Сасанідського Ірану, який був розвинутою державою Сходу. Перше століття існування Візантійської імперії було важким етапом становлення нової держави, коли пізньоримські традиції у всіх сферах життя переживали болісну трансформацію, яка тривала протягом раннього середньовіччя. Прикордонні регіони імперії знаходились під постійним тиском варварських племен, які переживали добу Великого переселення народів. Константинопольські дипломати були змушені шукати нових шляхів вирішення зовнішньополітичних проблем, коли важливим ставало врахування ситуації, в якій імперія від наступальних дій переходила до оборони своїх кордонів.

Історична наука Східної Римської імперії продовжувала античну традицію, тому не випадково багатьох істориків IV-V ст. відносять як до давньої, так і середньовічної культурної спадщини. Однією з таких постатей був Амміан Марцеллін, який у своїй «Римській історії», надає нам важливі свідчення про дипломатію Пізньої Римської імперії [1]. Його праця охоплює період від 353 до 378 року. Історик повідомляє про війни з варварськими племенами на Дунаї та про відносини з Іраном. Особливу цінність мають його звістки про гунську навалу у Північному Причорномор'ї у 70-х роках IV ст. та її наслідки, зокрема, міграцію вестготів, яка призвела до поразки східноримських військ під Адрианополем (378 р.).

Хронологічно до «Історії» Амміана Марцелліна примикає історична праця Євнапія із Сард, який писав на межі IV-V ст. [2]. Твір Євнапія, який дійшов до нашого часу в уривках, продовжував «Історію» Дексіппа, який описав події, які відбувались у Римській імперії до смерті імператора Клавдія II (268-270). Основна частина твору Євнапія присвячена часам від правління імператора Юліана (355 р.) до десятого року правління імператора Аркадія (404 р.). Свідчення Євнапія суттєво доповнюють Амміана Марцелліна у розповіді про події до 378 року. Для подій межі IV-V ст. праця Євнапія містить інформацію про дипломатичні дії Константинополю під час війни імператора Феодосія I проти узурпатора Євгенія (394 р.), виступу Трибігільда та Гайни і конфлікту між синами-спадкоємцями Феодосія I – Аркадія та Гонорія.

Відомим істориком у перші десятиліття V ст. був Олімпіодор з Фів. Він є автором праці, яка була написана грецькою мовою й охоплювала історію Римської імперії з 407 по 425 роки. Нажаль, як і твір Євнапія, праця Олімпіодора не збереглася у повному обсязі до нашого часу. Її зміст нам відомий переважно завдяки конспекту патріарха Фотія [3].

Олімпіодору доводилося виконувати дипломатичні доручення східного двору і він згадує у праці про власні подорожі. Так, у конспекті його твору повідомляється про його участь у посольстві до ватажка гунів Доната. Він згадує про загибель Доната, яка можливо відбулася унаслідок змови, в якій приймала участь візантійська сторона. Олімпіодору довелося передати дари новому гунському вождю Харатону, які заспокоїли його гнів. Також автор згадує про власну подорож до Єгипту та Ефіопії, яку він

відвідав за пропозицією місцевого племені блемміїв, ватажки яких хотіли щоб історик описав їх землі.

Тому ж періоду пізньоримської історії присвячена праця грецького письменника Зосіма, який жив на межі V-VI ст. Зосім мав значний адміністративний досвід, займав посаду коміта й екс-адвоката фіска. Його вважають останнім грецьким язичницьким істориком. «Нова історія» Зосіма дійшла до нашого часу у повному обсязі і її свідчення більш повні ніж відповідні у Євнапія. При описові події початку V ст. автор використовував історичний твір Олімпіодора.

Для дослідження специфіки дипломатичної практики початку V століття особливе значення мають матеріали останньої VI книги, в якій описуються події 408-410 рр. Ці часи були зламними для долі імперії на Заході, коли готські війська вели бойові дії на території Італії, які закінчилися взяттям Рима у 410 р. Зосім розповідає про особливості дипломатичних перемовин равенського двору Гонорія, римського двору Аттала, Аларіха й узурпаторів Британії та Галлії [4].

Важливим джерелом інформації про візантійську дипломатію середини V ст. є праця Пріска Панійського – «Готська історія» [5]. Відомостей про життя цього історика залишилося небагато. Матеріали його праці дозволяють стверджувати, що Пріск був людиною відомою у політичних колах Константинополю та неодноразово приймав участь у дипломатичних місіях. Отже, і свідчення Пріска про методи візантійської дипломатії – це свідчення професіонала. Сама праця автора дійшла до нашого часу в уривках, які нам зберегли автори збірки, складеної за завданням Костянтина VII Багрянородного (912-959 рр.) [6].

У добу Пріска найважливішою проблемою зовнішньої політики Східної Римської імперії були відносини з гунами. До 430-их років вони склали могутнє об'єднання, до складу якого входила значна кількість підвладних племен, а ставка правителя була розташована у Панонії. Пріск докладно повідомляє про візантійські посольства та переговори, які вів Константинополь з гунськими вождями Руа (Руасом) та Аттілою. Коло питань, навколо яких йшли переговори,

включало обмін полоненими та перебіжчиками, виплату данини Візантією гунам і регулювання прикордонних спорів. Так, у 433 р. Руа вимагав від візантійських дипломатів повернення племен, які перейшли на територію імперії, рятуючись від гунів. Данина виступала в якості плати імперії за мир [7].

Пріск свідчить, що візантійці намагались використовувати методи таємної дипломатії проти гунів. Так, він повідомляє, що у 448 році фаворит імператора Феодосія II євнух Хрісафій намагався підкупити наближеного до Аттіли Едікона, якому пропонували вбити гунського вождя. Однак інтрига закінчилася невдачею, оскільки Едікон розповів Аттілі про заколот [8].

Тоді ж, за свідченням Пріска, візантійські дипломати підбурювали плем'я акацирів виступити у союзі зі Східною Римською імперією проти гунів. Однак ображений візантійцями головний вождь акацирів Куридах звернувся за допомогою до Аттіли і гунни підкорили це плем'я.

Особливої уваги дослідників заслуговує розповідь історика про власну участь у посольстві до ставки Аттіли, куди він був запрошений в якості радника головою посольства Максиміном [9]. Пріск у подробицях описує подорож послів до Панонії, попередні зустрічі з людьми з оточення гунського вождя, ритуали, пов'язані з дипломатичними переговорами, включаючи обміни дарами. Також повідомляється про перебування у цей час у Аттіли посольства західноримського двору та подробиці їх перемовин з гунами. Ця інформація дозволяє судити про ступінь взаємодії дипломатії Константинополя та Равенни у зовнішній політиці.

Неодноразово Пріск згадує римських фахівців, які перебували на гунській службі. Деякі з них були надіслані до ставки Аттіли офіційно. Римляни від імені Аттіли складали дипломатичні документи, приймали участь у будівництві його резиденції. Таким чином, до кола питань, які обговорювалися, входив і своєрідний обмін технологіями з імперією.

Уривки 12 і 14 праці Пріска надають інформацію про зміну у політиці Константинополя щодо гунів з приходом до влади імператора Маркіяна (450-457 рр.) [10]. Пріск

повідомляє про посольство Аттіли з вимогами данини, яку сплачував ще імператор Феодосій II (408-450 рр.), однак отримав відмову та погрози Маркіяна розпочати військові дії.

Уривки, які стосуються періоду після загибелі Аттіли та розпаду гунської держави, свідчать про те, що автор уділяв значну увагу зовнішній політиці Східної Римської імперії на Заході. Пріск повідомляє про обміни посольствами з вандалами у роки правління у них короля Гейзеріха (428-477 рр.). Важливим питанням на переговорах виступала доля Євдокії, доньки Феодосія та її доньки Плацидії, які знаходилися у полоні у вандалів після пограбування ними Риму. Також збереглися окремі повідомлення про політику равенського двору цього періоду.

Праця Пріска також свідчить про широкі дипломатичні зв'язки Константинополя на Сході. В уривку 17 він повідомляє про характер перемовин з посольством нубійських племен блемміїв і нобадів, які тривалий час загрожували римським володінням в Єгипті [11]. Після поразки ці племена у 454 р. погодилися на мир з імперією. Окремі уривки розповідають про відносини імперії з Іраном і державами Закавказзя.

Пріск Панійський також надає важливі відомості і стосовно відносин Візантії з кочовиками євразійського степу безпосередньо у період після падіння Гунської держави. Особливу цінність мають свідчення про міграцію у східноєвропейські степи племен сарагурів, оногурів, урогів та інших [12], яких деякі дослідники вважають пробулгарськими. Пріск розповідає про підкорення ними племені акацирів та їх посольство до Константинополя. Близько 467 р. похід цих племен у володіння Сасанідів на Південному Кавказі став причиною відправлення персидського посольства до східноримської столиці. Іран просив у Візантії фінансової або грошової допомоги для утримання кордону по Кавказу, оскільки власних сил у нього бракувало у зв'язку з тим, що частина збройних сил персів були відправлена на схід для боротьби з іншою загрозою – гуннами-кідарітами [13].

Отже, «Готська історія» Пріска Панійського містить унікальну інформацію про дипломатію Східної Римської імперії в сере-

дині V ст. Матеріали праці доводять, що методи ранньовізантійської дипломатії спирались на давньоримську традицію. Посланці Константинополя застосовували як відкриті, загальноприйняті способи впливу, так і технології таємної дипломатії (підбурювання одних народів на інших, організація політичних вбивств тощо).

Продовжувачем Пріска Панійського був історик Малх, який народився у палестинській Філадельфії. Його праця, яка охоплює період з 474 по 480 рр. дійшла в уривках, збережених у літературній збірці візантійського імператора Костянтина VII Порфирородного (913-959 рр.) [14]. Особлива цінність цих уривків для розгляду історії візантійської дипломатії зумовлена тим, що переважна більшість їх сюжетів торкається прийому та відправці посольств. 14 з 26 фрагментів тексту, що дійшли до нашого часу, присвячені цим аспектам міжнародної діяльності. Вони ілюструють широкий діапазон зв'язків імперії у цей період.

Значна кількість фрагментів надає інформацію про відносини з варварами на Балканах. Особливо небезпечними для Константинополя були остготські об'єднання Теодоріх Страбона та Теодоріха, сина Валаміра, які вели боротьбу за набуття статусу федератів і значних посад в імперських структурах. Малх описує обміни посланцями та перемовини з обома остготськими ватажками.

Стратегічне значення для Константинополя мали відносини з королівством вандалів та аланів у Північній Африці. Вандальські ескадри несли загрозу середземноморським комунікаціям імперії та могли грабувати узбережжя. Малх описує візантійське посольство Сівера до вандальського короля Гейзеріха (428-477 рр.). Дипломатична майстерність Сівера вразила короля і він погодився на укладання угоди, вигідної для Константинополя та звільнив полонених підданих імператора. Також, Малх повідомляє про посольство короля Гунеріха, сина Гейзеріха (477-484), який, зайнявши трон, намагався покращити відносини з Константинополем.

Малх у своїй праці наводить свідчення про дипломатичну реакцію Константинополя на ліквідацію імператорської влади на

Заході. Автор описує прийом посольства римського сенату, яке ознайомило з політичними змінами, що відбулися у 476 р., і просило східного імператора Зинона визнати усунення від влади останнього західного імператора Ромула Августула. Західні послі подавали це як відновлення єдності імперії, після її розділення у 395 році та просили надати офіційний статус правителя Італії Одоакру, який організував переворот [15].

Важливий матеріал для дослідження інструментарію ранньої візантійської дипломатії надають нам праці Петра Патрикія, відомого дипломата доби Юстиніана I [16]. Петро займав посаду магістра оффіцій, тобто керував придворним дипломатичним відомством. Характеристику його діяльності дають такі відомі сучасники як Прокопій Кесарійський та Іоанн Лід. Відомо, що Петро Патрикій майстерно вів переговори з остготами в Італії. У 550-552 рр. його професіоналізм був високо оцінений папою Віглієм. Кульмінацією його діяльності була участь в укладенні 50-річного миру з Сасанідським Іраном (562 р.).

Петру Патрикію приписують декілька творів, які збереглися в уривках. Значна частина уривків описує дипломатичну практику Римської імперії у I-IV ст., зайвий раз підкреслюючи культурну спадкоємність Константинополя по відношенню до доби античності. 6 з 17 уривків торкаються сюжетів дипломатичної історії від Костянтина I до Юліана.

Значний матеріал щодо візантійської дипломатії на східному кордоні був зібраний в історичному творі Нонноса [17]. Ноннос був потомствений дипломат. Його дідусь і батько їздили посланцями до арабських князів Арефи та аль-Мундара. Сам Ноннос приймав участь у посольствах до Ефіопії у часи правління імператора Юстиніана I (527-565 рр.) Нажаль праця Нонноса не збереглася у повному обсязі і з її змістом ми можемо ознайомитись завдяки незначному конспекту у «Міріобібліоні» патріарха Фотія.

Таким чином, твори ранніх візантійських істориків містять важливу інформацію про розвиток дипломатії Константинополю у перше століття існування Східної Римської імперії. По стилю та методам подання мате-

ріалу історики цього періоду слідували античній традиції і писали свої твори грецькою або латинською мовою. Частина з них за світоглядом залишалась язичниками, а деякі вже були християнами. Багато, хто з ранніх візантійських істориків мали власний дипломатичний досвід. Олімпіодор і Приск їздили у складі посольств до гунів, діяльність Нонноса була пов'язана з Близьким Сходом, Петро Патрикій був одним з провідних дипломатів доби Юстиніана I. Нажаль, більшість праць дійшли до нашого часу у скороченому вигляді, або в уривках, які були збережені у збірках патріарха Фотія та імператора Костянтина VII Багрянородного (912-959 рр.). Однак частини творів, збережені Костянтином VII, торкались здебільшого сюжетів, пов'язаних із зовнішньою політикою імперії. Це пояснюється особистими вподобаннями імператора. Отже, інформація з історії дипломатії збереглася у значному обсязі, що дає перспективи для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Аммиан Марцеллин. Римская история / Пер. Ю.А. Кулаковского и А.И. Сонни; вступ. ст., научн. Ред текста Л.Ю. Лукомского. – СПб.: Алетейя, 1996. – 569 с.
2. Эвнапий из Сард. Продолжение истории Дексипповой // Византийские историки Дексипп, Эвнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Патрикий, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец, переведенные с греческого С. Дестунисом. – СПб.: Б.и., 1860. – С.57-175.
3. Олимпиодор из Фив. История // Византийские историки Дексипп, Эвнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Патрикий, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец, переведенные с греческого С. Дестунисом. – СПб.: Б.и., 1860. – С.177-216.
4. Зосим. Новая история // Мир Византии. Материалы междунаро. науч. семинара. – Белгород, 2007. – С.215-238.
5. Приск Панийский. Сказания Приска Панийского: Пер. Г.С. Дестуниса // Ученые записки II отд. Имп. акад. наук. – Кн. 7. – Вып. 1. – С.1-112.
6. Там само. – С.10.
7. Там само. – С.17-22.
8. Там само. – С.29-32.
9. Там само. – С.32-73.
10. Там само. – С.77, 78-79.
11. Там само. – С.80-81.
12. Там само. – С.87-88.
13. Там само. – С.88-89.
14. Малх Филадельфиец. Византийская история в семи книгах // Византийские историки Дексипп, Эвнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Патрикий, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец, пере-

веденные с греческого С. Дестунисом. – СПб.: Б.и., 1860. – С.217-278.

15. Там само. – С.242-243.

16. Петр Магистр. История // Византийские историки Дексипп, Эвнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Патрикий, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец, переведенные с греческого С. Дестунисом.

– СПб.: Б.и., 1860. – С.279-310.

17. Ноннос. История // Византийские историки Дексипп, Эвнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Патрикий, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец, переведенные с греческого С. Дестунисом. – СПб.: Б.и., 1860. – С.481-487.

Кузовков Владимир *Дипломатія Східної Римської імперії кінця IV – початку VI ст. у працях ранніх візантійських істориків*

Стаття присвячена джерелознавчому аналізу свідчень ранніх візантійських істориків про розвиток дипломатії Східної Римської імперії наприкінці IV – початку VI ст. Особлива увага приділяється опису посольств і методів ведення переговорів, які застосовувались константинопольськими дипломатами.

Ключові слова: візантійські історики, дипломатія, Східна Римська імперія

Кузовков Владимир *Дипломатия Восточной Римской империи конца IV – начала VI вв. в работах ранних византийских историков*

Статья посвящена источниковедческому анализу свидетельств ранних византийских историков о развитии дипломатии Восточной Римской империи в конце IV – в начале VI вв. Особенное внимание уделяется описанию посольств и методов ведения переговоров, которые применялись константинопольскими дипломатами.

Ключевые слова: византийские историки, дипломатия, Восточная Римская империя

Kuzovkov Volodymyr *Diplomacy of the Eastern Roman Empire in the end of the IV – beginning of the VI centuries in the works of early Byzantine historians*

This article is devoted to the analysis of the written sources of the early Byzantine historians regarding the development in the diplomacy sphere of Eastern Roman Empire in the end of the IV – beginning of the VI centuries. Special attention is given to embassies and methods of negotiation, that were applied by Constantinople diplomats.

Keywords: Byzantine historians, diplomacy, Eastern Roman Empire

Рецензенти:

Буйських А.В., д.і.н., ст. наук. співр.

Гребенніков Ю.С., к.і.н., доцент

Надійшла до редакції 16.02.2015 р.